

Jerzy Ratajczak

ETAPY DYDAKTYCZNE W METODZIE OŚRODKÓW

W zajęciach prowadzonych metodą ośrodków wyróżniamy :

- 1) zajęcia wstępne,
- 2) obserwację — zbieranie materiału o opracowywanym zjawisku,
- 3) opracowanie zebranego materiału, czyli jego przeróbkę umysłową, ułożenie go w system i ustalenie właściwego stosunku dzieci do poznanego zjawiska,
- 4) ekspresję,
- 5) zajęcia końcowe.

Zajęcia wstępne rozpoczynają zazwyczaj w metodzie ośrodków całodzienną pracę z dziećmi — są jej pierwszym etapem. W czasie tych zajęć nauczyciel wita się z dziećmi w miły dla nich sposób i przeprowadza ćwiczenia gimnastyczne by „rozruszać” dzieci ospałe, nierozbudzone jeszcze w pełni i zdyscyplinować dzieci nadmiernie pobudzone, erotyczne. Jako następne występują najczęściej zajęcia porządkowe, w czasie których odbywa się sprawdzanie listy obecności, kontrola czystości, podlewanie kwiatów, karmienie rybek i ptaków, przygotowanie tablic do pracy itp. Późniejsze wykonywanie tych czynności odrywałoby uwagę dzieci od zajęć. W tym samym celu nauczyciel omawia sprawy aktualne uwzględniając w nich absorbujące dzieci przeżycia i obserwacje. Wyjaśniając te zjawiska uwalnia dzieci od nurtujących je przeżyć, trosk i kłopotów i pozwala spokojnie pracować w ciągu dnia. Następnie przeprowadza obserwacje stanu pogody i życia w środowisku rysując i omawiając dokonane spostrzeżenia, sprawdza wykonanie prac zadanych do domu, przypomina temat, ośrodek przeznaczony do opracowania w dniu dzisiejszym i najczęściej ustala z dziećmi przebieg pracy w ciągu dnia.

Układ wymienionych zajęć może ulegać zmianie. Przy ich doborze

i zestawieniu powinien nauczyciel kierować się stopniem użyteczności dla rozwoju dzieci i powiązaniem z ośrodkami pracy całodziennej. Czas trwania zajęć wstępnych w kl. I wynosi przeciętnie około 50 minut na początku roku szkolnego i około 30 w końcu roku. W latach następnych skraca się jeszcze bardziej.

Obserwacja jest następnym etapem pracy całodziennej. Obserwację można podzielić na bezpośrednią i pośrednią (obserwacja bezpośrednia prowadzona jest przy pomocy zmysłów; pośrednia — to korzystanie z wiedzy poprzednio zdobytej przez innych, zawartej w książkach lub dokumentach, dotyczącej zjawisk niedostępnych w chwili obecnej naszym zmysłom) oraz okolicznościową czyli przypadkową i. właściwą, będącą zasadniczym etapem pracy w metodzie ośrodków.

W toku interesującej nas najbardziej obserwacji właściwej występuje zazwyczaj najpierw obserwacja dowolna, kiedy to dzieci po zetknięciu się z nowym dla nich przedmiotem oglądają go, dotykają, poruszają, badają, samodzielnie zbierają wiedzę o nim, i obserwacja kierowana, w czasie której nauczyciel naprowadza uwagę dzieci na pominięte przez nie szczegóły i cechy uzupełniając w ten sposób wiadomości zebrane w toku obserwacji dowolnej.

W czasie obserwacji podstawowe znaczenie mają takie procesy psychiczne jak odbieranie wrażeń, dokonywanie spostrzeżeń, uzupełnianie ich i korygowanie na podstawie ponownej obserwacji i zapamiętywanie. W ten sposób w czasie obserwacji, czyli osobistych poznawczo-emocjonalnych doświadczeń, gromadzą dzieci rzetelną wiedzę, konkretne spostrzeżenia, materiał, z którego na następnym etapie zbudują logiczny system wiadomości o obserwowanym zjawisku. Obserwacja powinna odbywać się w warunkach najbardziej charakterystycznych dla danego przedmiotu obserwacji; np. królika najlepiej jest obserwować w klatce, owoce w sadzie, kopanie ziemniaków w polu, budowę domu na samej budowie itd. Powinna ona poza tym uczynniać postawę ucznia poprzez jego osobisty udział w obserwowanym zjawisku np.: poprzez karmienie królików i uprzątnięcie klatek, zrywanie, kupowanie i przynoszenie owoców, kopanie

lub zbieranie i zsypywanie ziemniaków, przygotowywanie zaprawy murarskiej noszenie i podawanie cegieł, a nawet murowanie razem z murarzem. Taka obserwacja daje nie tylko bardziej dokładne i wszechstronne wiadomości oraz pozwala na zdobycie prostych umiejętności, lecz przynosi dzieciom dużo zadowolenia i radości. Koncentracja uwagi, dokonywanie spostrzeżeń i zapamiętywanie ich jest wtedy łatwiejsze, gdyż przebiega w atmosferze dodatnich, przyjemnych przeżyć.

Opracowanie — przeróbka umysłowa zebranego materiału to następny etap pracy w metodzie ośrodków. Następuje teraz weryfikacja i uzupełnianie zebranych w czasie obserwacji wiadomości, uporządkowanie ich i powiązanie z wiadomościami poprzednio zdobytymi w logiczną całość oraz ustalenie właściwego stosunku dzieci do omawianego zjawiska i sposobu ich postępowania. W tej części zajęć lekcyjnych dzieci porównują zebrane spostrzeżenia z wiadomościami poprzednio zdobytymi lub dostarczonymi im dodatkowo, wskazują na zachodzące między nimi podobieństwa i różnice oraz wzajemną ich zależność, wysuwają cechy istotne na plan pierwszy, stosując analizę i syntezę wydają sądy i wyciągają wnioski — uczą się abstrahowania i klasyfikowania. W ten sposób dzięki określonej pracy umysłowej z chaotycznych i często fragmentarycznych spostrzeżeń powstaje w umysłach dzieci, dostępny dla ich rozwoju, zgodny z rzeczywistością system wiadomości o obserwowanym zjawisku.

Omawiany etap pracy jest typową formą przeróbki materiału dostarczonego w drodze spostrzeżeń i obserwacji. Obserwacja to przede wszystkim etap bezpośredniego poznawania, ocena, układanie i wiązanie w logiczny system wiadomości zdobytych w czasie obserwacji — opracowanie materiału to najbardziej abstrakcyjna, myślowa praca, po której nastąpi ekspresja, czyli stosowanie zdobytych wiadomości i umiejętności w praktyce. Etap nazwany tutaj opracowaniem zebranego materiału ma między innymi dlatego doniosłe znaczenie w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo, że zapobiega łatwo występującym u nich błędnym skojarzeniom i wnioskom prowadzącym często do niewłaści-

wych, a nawet szkodliwych społecznie form postępowania.

W wyniku przeprowadzonych na tym etapie procesów myślowych dziecko powinno uświadamiać sobie i łączyć w całość najważniejsze cechy poznanego przedmiotu oraz zdawać sobie sprawę z cech wyodrębniających ten przedmiot od innych podobnych mu na pierwszy rzut oka, np.: psa od wilka, konia od osła, krowy od kozy itp. Postępując w ten sposób ułatwiamy dzieciom pokonanie największych trudności w ich rozwoju, trudności związanych z tworzeniem się pełnych pojęć. Dodatkowo podkreślić w tym miejscu należy, że całkowite oddzielenie etapu obserwacji (czyli zbieranie materiału) od etapu opracowywania zebranego już materiału byłoby niewłaściwe i nie może mieć miejsca, gdyż w toku opracowywania materiału, w celu skorygowania błędnych wiadomości, nauczyciel niejednokrotnie będzie musiał ponownie fragmentarycznie stosować obserwację, zaś w czasie obserwacji będzie porównywał zaobserwowane cechy i zjawiska z innymi. Istotna różnica polega na nasileniu tych lub innych procesów psychicznych i na rezultatach pracy na tych etapach. Etap obserwacji ma dostarczyć potrzebną ilość materiału do stworzenia systemu wiedzy o danym zjawisku. Etap opracowania materiału ma tę wiedzę zweryfikować, połączyć w logiczną całość i powiązać z materiałem poprzednio opracowanym w zwarty system oraz uświadomić dzieciom płynące z nich konsekwencje: wskazać korzyści lub niebezpieczeństwa i nauczyć umiejętności postępowania — a więc często wykorzystywania lub obrony w życiu codziennym.

Ekspresja, czyli zastosowanie zdobytych przez ucznia wiadomości w jego osobistym działaniu, jest następną częścią zajęć w metodzie ośrodków pracy. Zastosowanie zdobytych wiadomości może wystąpić w formie prac ręcznych, rysunków, inscenizacji, w wykonywaniu takich prac jak sadzenie warzyw, zbieranie owoców, gotowanie zupy, prowadzenie hodowli lub też w formie związanych z ośrodkiem wypowiedzi ustnych i pisemnych oraz matematycznego rozwiązywania nadających się do tego i występujących w danym ośrodku stosunków ilościowych, czasowych i przestrzennych. Każda z odpowiednio dobra-

nych i przeprowadzonych form ekspresji zarówno konkretnej jak i oderwanej umożliwia nauczycielowi sprawdzenie, czy dziecko właściwie zrozumiało przerabiany materiał oraz pozwala na lepsze przyswojenie go i utrwalenie.

Ekspresja konkretna: przyszywanie guzików, czyszczenie butów, gotowanie zupy, wykonywanie ramek, lepienie z plasteliny, wydzieranki, wycinanki, rysunki itp. u małych, onieśmiałonych dzieci bywa niekiedy jedyną ich formą wypowiedzi i porozumiewania się z nauczycielem.

Dzięki ekspresji konkretnej może nauczyciel ponadto zdobyć rzetelną wiedzę o dziecku. Dzieci upośledzone umysłowo wypowiadając się w interesującej je pracy, wkładając w nią najlepsze swe chęci, inicjatywę i zapał, ujawniają prawdziwe możliwości i wszystkie dodatnie cechy, do których należy nawiązywać w dalszej pracy.

Ekspresja konkretna umożliwia wszechstronne oddziaływanie na dziecko: wzmacnia jego siły fizyczne, pomniejsza lub usuwa niedowład, niezdarność i niedołąstwo ruchowe oraz inne zaburzenia motoryczne, usprawniając równocześnie w ten sposób funkcjonowanie ośrodkowego układu nerwowego; uczy skupiania uwagi i utrzymywania jej w napięciu, pozwala na lepsze zrozumienie wiadomości i nabycie umiejętności korzystania z nich w życiu codziennym, ożywia dzieci apatyczne oraz uspokoja nadmiernie pobudliwe i nerwowe.

Dzięki ekspresji konkretnej możemy uzyskać lepsze wyniki wychowawcze. Prace ręczne uczą dzieci umysłowo upośledzone sumienności, obowiązkowości, wyrabiają zaradność, wiarę we własne możliwości, wytrwałość i hart, czyli kształtują te cechy osobowości, które w życiu społecznym i w pracy zawodowej mają istotne znaczenie.

Ekspresja oderwana, a więc ustne i pisemne wypowiadanie się dzieci oraz rozwiązywanie problemów matematycznych to, w klasach niższych, w pierwszym rzędzie opanowanie techniki poprawnego mówienia i wypowiadania myśli, techniki czytania, pisanie i rachowania. Nauka mówienia, czytania, pisanie i rachowania w metodzie ośrodków jest ściśle związana z przerabianym ośrod-

kiem. Występuje ona wtedy, gdy trzeba coś zapisać, przeczytać lub obliczyć w toku opracowywania określonego zjawiska i jest „stosowana w miarę nasuwających się potrzeb w rozwiązywaniu danego zagadnienia, zgodnie z logiką treści i zgodnie z potrzebami programowymi i możliwościami dziecka — jego poziomem wydolności”. Dzieci przy takim nauczaniu czytania, pisania i rachowania wiedzą, dlaczego w danym momencie coś czytają, zapisują lub obliczają — jest to dla nich potrzebne do opracowania, poznania całego ośrodka i wtedy oczywiście czynności te wykonują chętnie.

Nauka czytania, pisania i rachowania występuje, jak widzimy, w metodzie ośrodków pracy okolicznościowo, co oczywiście utrudnia osiągnięcie wprawy w mechanicznym posługiwaniu się tymi technikami. Tego rodzaju powiązanie nauczania języka polskiego z tematyką całodziennej pracy prowadzi do całkowitego uzależnienia doboru materiału nauczania od treści ośrodka, co z kolei powoduje dość często lekceważenie, a nawet daleko idące odchylenia od powszechnie obowiązującej zasady stopniowania trudności. Nieprzestrzeganie tej zasady potęguje w sposób oczywisty i tak już duże u dzieci umysłowo upośledzonych trudności w opanowaniu umiejętności czytania pisania i rachowania. Dlatego wiążąc naukę technik wchodzących w skład języka polskiego i matematyki z treścią każdorazowo opracowywanych ośrodków nie może nauczyciel zaniedbać precyzyjnego stopniowania trudności przy nauce poprawnego mówienia, czytania, pisania i rachowania. Zaniedbanie w tym względzie wprowadza chaos w umysłach dzieci oraz utrudnia i przedłuża, a czasami nawet może uniemożliwić opanowanie samych umiejętności.

Zakończenie dnia pracy powinno przede wszystkim przynieść ocenę całodziennych poczynań i wyciągnięcie wniosków przez dzieci. Sposób przeprowadzenia takiego podsumowania zależy od warunków i tematyki całodziennej pracy. Zawsze jednak powinny w nim wystąpić:

— ustalenie, co nowego dzieci poznały w ciągu dnia, jakie wiadomości i umiejętności zdobyły oraz sprawdzenie, czy we właściwy sposób je zrozumiały

i ponowne uświadomienie, które z nich są najważniejsze i wymagają trwałego opanowania;

— ocena udziału dzieci w całodziennej pracy i sposobu ich zachowania się oraz określenie dobrej i niewłaściwej organizacji pracy, ustalenie, co i w jaki sposób należy w przyszłości zmienić;

— załatwienie innych spraw nurtujących dzieci i nauczyciela;

— ustalenie tematu pracy na dzień następny i przypomnienie, co w związku z tym dzieci mają wykonać w domu i

— pożegnanie z dziećmi.